

his-i Fenn-i Mihanikıyye" de aynı materyalist doktrinin bir başka konusunu teşkil etmektedir. Yazar eserinin son yazısında, fennin bu gerçekleri dururken hayalperest şiirlere rağbet etmenin, hatta böyle şiirlerde geçen meleklerin tebessümü, şeytanların cirit oynaması gibi evham ve hayalâtla meşgul olmanın mânasını anlayamadığını söyler.

Mukaddimede "şive-i ifâdece" sadeliği tercih ettiklerini belirten yazı heyeti dergideki yazıların çoğunda bu prensibe uymuştur. Sahibinin uğradığı malî sıkıntılara satışının düşük olması da eklenince 1885 yılı başlarında on ikinci sayıda derginin yayımına son verilmiştir. *Güneş*, XIX. yüzyılda pozitivist ve materyalist düşünceyi didaktik ve popüler seviyede telkin etmeye çalışan ilk yayınlardandır.

Derginin tam koleksiyonları İstanbul Üniversitesi, Âtîf Efendi ve Bursa İl Halk kütüphaneleriyle İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

Beşir Fuad — Fazlı Necib, *Mektûbât*, İstanbul 1305, s. 83, 87, 114; Orhan Okay, *İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad*, İstanbul 1969, s. 50-53; a.mlf., "Beşir Fuad", *DİA*, VI, 5; "Güneş", *TDEA*, III, 409.

M. ORHAN OKAY

GÜNEŞ

Orhan Seyfi Orhon'un
(ö. 1972)

çıkardığı sanat-edebiyat dergisi.

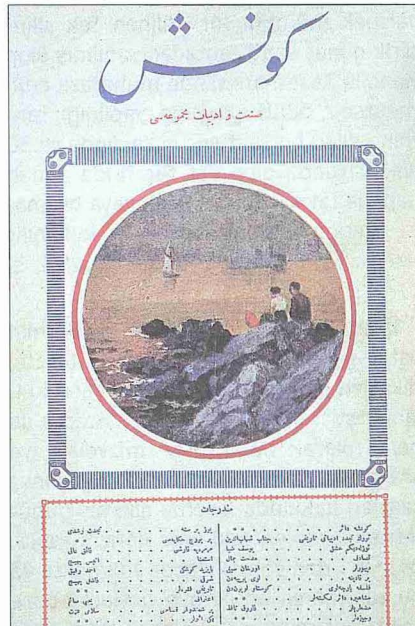
Cumhuriyet'in ilk yıllarında *Akbaba* ve *Papağan* gibi mizah, *Resimli Dünya* gibi çocuk dergileri çıkaran Orhan Seyfi Orhon 1 Ocak 1927'de *Güneş*'i yayımlamaya başlamıştır. On beş günde bir büyük boyda ve bol resimli olarak çıkan *Güneş* bu görünüşüyle bir ölçüde devrin magazin dergilerine benzer. Divan şairlerinin ünlü beyit ve mısralarını resimleyen Münif Fehim ve Râtib Tâhir'in fantezi desenleri dışında dergideki şair ve yazarların fotoğrafları ve İstanbul manzaraları dergi sayfalarını süsler.

Bütün sayılarında mesul müdür olarak görünen Orhan Seyfi'nin ilk sayıya yazdığı imzasız takdim yazısı "*Güneş*'e Dair"de, eski veya yeni hiçbir edebî mektebe bağlı olmadıkları, sanat ve edebiyat hayatındaki durgunluğu gidermek için her nesilden, hatta birbirine zıt da olsa her çeşit fikir sahibine sayfalarını açacakları belirtilmiştir. Derginin yazı

kadrosu da bu niyeti doğrulamaktadır. Edebiyat-ı Cedîde, Fecr-i Âti ve Millî Edebiyat dönemleriyle bunların dışında kalmış pek çok imza dergide yer almıştır. Şiirleriyle Ekrem Reşid (Rey), Faik Âli (Ozansoy), Celâl Sâhir (Erozan), Sâlih Zeki (Aktay), Şükûfe Nihal (Başar), Abdullah Cevdet, Emin Recep, Midhat Cemal (Kuntay), Enis Behiç (Koryürek), Orhan Seyfi, Yusuf Ziya (Ortaç), Nâzım Hikmet (Ran), Sabri Esat (Siyavuşgil), Suud Kemâleddin (Yetkin); hikâyeleriyle Cemil Süleyman (Alyanakoğlu); deneme ve edebî yazılarıyla Ahmed Hâşim, Cenab Şahabeddin, Sadri Edhem (Ertem), Reşat Nuri (Gün- tekin), Kâmrân Şerif, Ali Cânib (Yöntem), Halil Nimetullah (Öztürk); hâtıra yazılarıyla Celâl Esat (Arseven),ERCÜMENDEKİ kadrosunu teşkil etmişlerdir.

Derginin edebî muhtevası, o yıllardaki diğer dergilerin hamâsi-siyasî havasıyla pek paralellik göstermez. Özellikle "Güneş" imzasıyla yayımlanan baş yazıların hemen tamamı edebiyatla ilgilidir ve bunlarda zaman zaman sanat değeri taşımayan heyecan edebiyatını hoş görmedikleri de ifade edilmiştir. *Güneş*, yayın hayatı boyunca genel olarak bir sanat ve edebiyat dergisi olma vasfını korumuştur.

Orhan Seyfi Orhon'un yayımladığı *Güneş* mecmuasının ilk sayısının kapağı

Bütün koleksiyonda 100'den fazla şiir, bir o kadar edebî makale ve tenkitle on iki hikâye çıkmıştır. Ölümeleri dolayısıyla 3. sayı Süleyman Nazif'e, 11. sayı Ahmed Hikmet'e (Müftüoğlu) tahsis edilmiş, 16. sayı da "Adalar" özel sayısı olarak çıkmıştır. *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1924) münasebetiyle Cenab Şahabeddin'le İsmail Habip (Sevük) arasında dört büyük makale ile süren bir tartışma da (sy. 1, 4, 6, 8) dergide yayımlanan önemli yazılardandır.

Güneş, takip ettiği çizgi itibarıyla Millî Edebiyat akımı içinde yer alır. Şiirlerin çoğu hece vezniyledir, kullanılan dil de hemen hemen aynı doğrultudadır. Halil Nimetullah'ın felsefî denemelerinde çağdaşlık, akılcılık ve inkılaplarla ilgili fazla aşırı olmayan bir yaklaşım dikkati çeker. Dergide Nâzım Hikmet'in "Kitâb-ı Mukaddes" adıyla yayımlanan şiiri, semavî kitaplarla karşı şiddetli ve olumsuz tavrıyla türünün tek örneği olarak kalmıştır.

Ancak dokuz ay çıkabilen ve 1 Ekim 1927 tarihli 17. sayısı son bulan *Güneş*'in koleksiyonu İstanbul'da başta Beyazıt Devlet, İstanbul Belediyesi Atatürk ve Hakkı Tarık Us kütüphaneleri olmak üzere çeşitli kütüphanelerde mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan Duman, *Katalog*, s. 125-126; "Güneş", *TA*, XVIII, 192; Meral Dağlı, "Güneş", *TDEA*, III, 409.

M. ORHAN OKAY

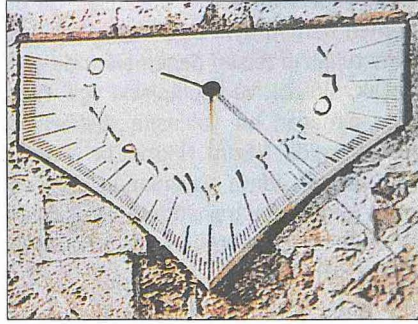
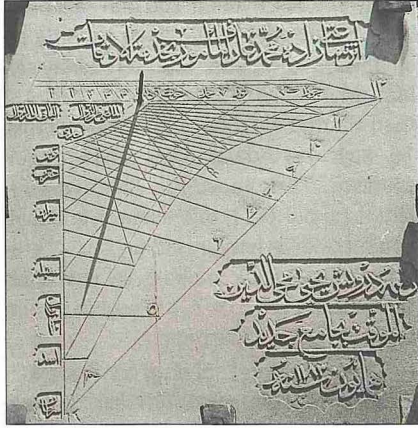
GÜNEŞ KURSU

Plastik ve yarı plastik sanatlarda güneş symbolize eden ışıklı veya ışısız disk
(bk. ŞEMSE).

GÜNEŞ SAATİ

Bir kadran ile bunun üzerine dikili bir milden oluşan ve gölge hareketi sayesinde vakti tayine yarayan basit bir alet.

Mekanik saatlerin henüz bulunmadığı veya yaygınlık kazanmadığı devirlerde günün vakitlerini belirlemede kullanılan güneş saati, genellikle taş veya maddeden yapılan bir levha üzerine kazınmış göstergelerle gölge veren bir milden ibaret basit bir cihazdır. Bilinen ilk örnek eski Mısırlılar'a kadar ulaşmakta ve III. Touthmosis (m.ö. 1504-1450) zamanında yapılan bu saat halen Berlin

Üsküdar Mihrimah Sultan Camii ve Kubbetü's-sahre'nin dikey güneş saatleri

Müzesi'nde bulunmaktadır. Milâd önce-sine ait diğer bir örnek de Keldânî (Yeni Bâbil) astronomu Berossus'un (Bel-usur) milâttan önce 300'lerde yaptığı, iç yüzü taksimatlı bir yarım küre ile ortasında dikili bir milden oluşan cihazdır. Büyük İskender'in Bâbil'i fethinden sonra güneş saatini öğrenen Grekler daha sonra onu Batı'ya taşımışlar, Romalılar da bu aletlerin çeşitlerini bir hayli arttırmışlardır. İlkçağ'daki bu gelişmeye karşılık Ortaçağ'ın Batı dünyasında kayda değer bir ilerlemeye rastlanmamakta, ancak 1500-1800 yılları arasında aristokratların sanatkarları himaye ettiği dönemde, diğer gelişmelere paralel olarak güneş saatlerinin de hem çeşit hem kullanışlılık açısından değişik boyutlar kazandığı görülmektedir.

İslâmî güneş saatleri şekillerine göre yatay, dikey ve silindirik olmak üzere üç gruba ayrılır. Yatay gruptakiler günün saatlerini ve özellikle namaz vakitlerini, yüksekçe bir kaide üzerine oturtulmuş taş bir tablanın (kadran) güney kenarına yerleştirilen bir milin gölgesinin kadranın üzerinde bulunan çizgilerin üstüne düşmesine göre çizgilerin ucundaki ya-

zı ve rakamlarla göstermektedir. Bazan her saat yirmi, hatta daha küçük zaman dilimine bölünmüştür. Gelişmiş tiplerde güneşin hangi burçta bulunduğunu gösteren içbükey ve dışbükey eğriler görülür. Bunlardan mile en yakın olan içbükey yay en uzun günü (21 haziran), en uzaktaki dışbükey yay ise en kısa günü (21 aralık) belirtir. İkinci ve akşam vakitlerini gösterebilmesi için binaların batı duvarına yerleştirilen dikey güneş saatlerinin daire, dörtgen, üçgen veya en az ikisinin bir araya getirilmesiyle oluşan birleşik çeşitleri bulunmaktadır. Dairevî ve dörtgen tiplerdeki taksimat, milin dibinden eşit açılarla ışın biçimi dağılan ve her biri bir saati gösteren çizgilerden meydana gelir ve milin dibindeki çizgi öğle vaktine işaret eder. Üçgen güneş saatleri, basit örnekleri de bulunmakla birlikte genellikle diğerlerine göre daha hassas ve ayrıntılıdır. En çok İstanbul'da rastlanan bu tip saatlerin kadranda bir gösterge, milin hemen sağ altındaki küçük bir içbükey kış gün dönümü eğrisiyle daha sağdaki büyük bir dışbükey yaz gün dönümü eğrisini milin tam altında dikey olarak birleştiren öğle çizgisi ve bununla milin sağındaki yatay ufuk hattı arasında yer alan düz saat çizgileri bulunur. Üçgen saatlerde güneşin batışı daima 12 (0) olarak kabul edilmiş ve her saatin arası 15 veya 20'er dakikalık dilimlere ayrılmıştır. Bunlardan başka yalnızca ikinci namazının asr-ı evvel ve asr-ı sâni vakitlerini göstermek için yapılmış, kadranda hafif kavisli birçok çizgi bulunan güneş saatleri de vardır ki bu tiplere "ikinci saati" adını vermek mümkündür. Bilinen tek silindirik güneş saati tahtadan yapılmış olup Kandilli Rasathânesi'nde muhafaza edilmektedir. XVIII. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen bu saat sütun şeklinde ve 30 cm. boyunda olup üst tarafında dönen kapağa takılı ipten asılarak veya bir masa üzerine konulmak suretiyle kullanılır (Meyer, *İstanbul'daki Güneş Saatleri*, s. 77-78).

İslâm dünyasında güneş saatlerinin yatay tipleri için *ruhâme* yahut *basîta*, dikeyleri için de *münharife* terimleri kullanılmıştır; bugün ise modern Arapça'da genel olarak bu aletlere *mizvele* veya *sâa şemsiyye* denilmektedir. Yatay güneş saatleri hakkında kaleme alınmış günümüze ulaşan en eski eser Hârizmî'ye (ö. 232/847'den sonra) nisbet edilmekte ve bu çalışmanın on iki ayrı boylama göre saat tanzimine esas olacak koordinat

cetvellerini kapsadığı görülmektedir. Dikey saatler hakkında bilinen ilk eser, X. yüzyılda yaşayan İbnü'l-Âdemî (Saîd b. Hafîf es-Semerkanî) tarafından yazılmıştır ve dikey saatlerin yanı sıra taşınabilir güneş saatleri üzerine de bilgi vermektedir. Yine X. yüzyılın başlarında ölen Sâbit b. Kurre'nin yatay güneş saatlerinin yapımına temel teşkil eden *Maḳāle fi şıfatil-eşḳâliletî tahdüşü bi-memerri ṭarafî zillil-mikyās fi şaḥḥil-ufḥ fi külli yevm ve fi külli belde* adlı geniş kapsamlı teorik eseri (Sezgin, VI, 166), daha sonra gelen astronomların konunun pratik yönlerine daha fazla ilgi göstermeleri yüzünden pek etkili olmamıştır. Buna karşılık 680 (1281) dolaylarında ilmî faaliyetlerde bulunan Ebû Ali el-Merrâküşî'nin küresel astronomiyle astronomi aletleri üzerine yazılmış olan ve çeşitli güneş saatleri hakkında uzun bölümler ihtiva eden *Kitâbü'l-Câmi' il-mebâdî ve'l-gâyât fi 'ilmi'l-mikât* (*EI*² [İng.], VI, 598) İslâm kültür coğrafyasında büyük tesir bırakmış bir eserdir. Merrâküşî'nin çağdaşı Şehâbeddin el-Maksî, Kahire boylamına göre güneş saatlerine esas olacak cetveller hazırlamış ve bunlar günümüze ulaşmıştır. Bu cetvellerin hazırlanmasından elli yıl kadar sonra da İbnü's-Serrâc adlı bir astronomi âlimi, Halep'te bütün boylamlara göre çeşitli güneş saatleri tasarlamıştır.

IX. yüzyıldan itibaren İslâm Ortaçağı boyunca binlerce yapılmış olması gereken güneş saatlerinden günümüze çok az örnek gelebilmiştir. Bunların en eskisi, Kurtuba'da yaşayan İbnü's-Saffâr'a (ö. 426/1035) aittir. Bugün sadece yarısı bulunan bu saat Kurtuba Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Muhtemelen XII. yüzyıl başlarına ait olan Fustat İbn Tolun Camii'ndeki güneş saatinden ise günümüze yalnız 1718 yılında alınmış bir estampaj kalmıştır. 746'da (1345-46) Ebû'l-Kâsım Hasan eş-Şeddâd'ın Tunus'ta imal ettiği güneş saati de günümüze ulaşmıştır. İslâm Ortaçağı'na ait güneş saatlerinin en mükemmellerinden biri olduğu kabul edilen, Emeviye Camii başmuvakkiti İbnü's-Şâtîr'in 773'te (1372) yaptığı 2 × 1 m. ebadındaki yatay güneş saatinden kalan parçalar ise Şam Arkeoloji Müzesi'nin bahçesinde sergilenmektedir. Bugün mevcut olmayan kayda değer güneş saatleri arasında, Harranlı Bettânî'nin (ö. 317/929) hem yatay hem dikey saatiyle, aynı zamanda iyi bir usturlap ustası olan Ebû'l-Ferec İsmâ Muhammed'in Atabeg Nüred-

Edirnekapı Şehitliği'ndeki yatay güneş saati - İstanbul

din Mahmud Zengî için 1160 yılında yaptığı, Uluğ Bey'in Semerkant'taki sarayının duvarına yerleştirilen saatler zikredilebilir.

Anadolu'da bilinen en eski güneş saati (1409) Konya Hacı Hasan Mescidi'nde bulunmakta ve onu Topkapı Sarayı'ndaki Fâtih Sultan Mehmed devrine ait yatay bir güneş saati takip etmektedir. Fetih'ten XVIII. yüzyılın sonlarına kadar İstanbul'da çeşitli binalara, özellikle camilere oldukça ayrıntılı ve kullanışlı güneş saatleri yerleştirilmiş, mekanik saatlerin yaygınlaşmasıyla revaçtan düşmelerine rağmen Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar da bu saatleri çizen kişiler eksik olmamıştır; bu ustaların son temsilcisi ressam ve muvakkit Ahmed Ziya Akbulut'tur (ö. 1936). Osmanlılar'da güneş saati yapanlar yanında bu konuda eser veren âlimler de bulunmaktadır. III. Murad döneminde (1574-1595) yaşayan Takıyyüddin er-Râsîd'in Kandilli Rasathânesi'nde bulunan şu üç eseri oldukça önemlidir: *Reyhânetü'r-rûh fi resmî's-sâ'at 'alâ müsteve's-sütûh* (nr. 123/3), *el-Mizveletü's-şimâliyye bifazlı dâ'iri ufukî Koşantîniyye* (nr. 547), *ed-Düstürü'r-raciî li-kavâ'idî't-tasfîh* (nr. 415/6). Bu eserler, 41°'li İstanbul ufkuna göre tanzim edilecek saatlerden bahsetmekte ve çeşitli örnekler vermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Muhtar Paşa, *Riyâz-ı Muhtâr*, İstanbul 1303, yazarın mukaddimesi; Ahmed Ziya [Akbulut], *Kozmografya*, İstanbul 1320; C. Schoy, *Die Gnomonic der Araber*, Berlin 1923; Aydın Sayılı, *The Observatory in Islam*, Ankara 1960, s. 96; Sezgin, *GAS*, VI, 166; S. L. Gibbs, *Greek and Roman Sundials*, London 1976; E. S. Kennedy, *The Life and Work of Ibn al-Shatir*, Aleppo 1976, s. 107-121; D. A. King, "Astronomical Timekeeping in the Fourteenth Century Syria", *Proceedings of the First International Symposium on the History of the Arab Science: Aleppo 1976*, Aleppo 1978, II; a.mlf., *Islamic Astronomical Instruments*, London 1987, tür.yer.; a.mlf., "Mizwala", *El²* (İng.), VII, 210-211; a.mlf., "al-Marrakushi", *a.e.*, VI, 598; A. R. Green, *Sundials*, London 1978; W. Meyer, "Sundials of the Ottoman Era in Istanbul", *International Symposium on the Observatories in Islam*, İstanbul 1980, s. 193-195; a.mlf., *İstanbul'daki Güneş Saatleri*, İstanbul 1985, s. 77-78; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980, s. 336, dipnot 89; R. Rohr, *Die Sonnenuhr*, München 1982; A. Süheyl Ünver, *İstanbul Rasathanesi*, Ankara 1985, s. 88-89; a.mlf., *Güneş Saatleri*, Süleymaniye Ktp. Arşivi, dosya nr. 153; a.mlf., "Sur les cadrans solaires horizontaux et verticaux en Turquie", *Archives internationales d'histoire des sciences*, sy. 28-29, Paris 1959, s. 254-266; Nusret Çam, *Osmanlı Güneş Saatleri*, Ankara 1990; R. N. Mayall — M. L. Mayall, "Sundial", *EAm.*, XXVI, 35-37; Cn. A. R., "Sundials", *EBr.*, XXI, 422-424.

NUSRET ÇAM

GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ

Afrika'nın en güneyindeki ülke.

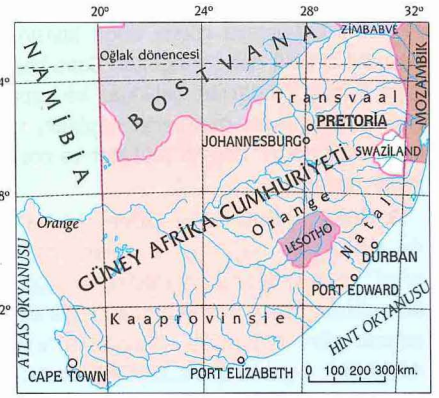
I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

II. TARİH

III. ÜLKEDE İSLÂMİYET

Afrika kıtasının en zengin ülkesi olan Güney Afrika Cumhuriyeti (Afrikaaner dilinde Republiek van Suid-Afrika) kuzeybatıdan Namibia, kuzeyden Botsvana ve Zimbabwe, kuzeydoğudan Mozambik ve Ngwane (Swaziland), güney ve güneydoğudan Atlas Okyanusu ile çevrilidir. Güneydoğuda bağımsız bir devlet olan Lesotho'yu tamamen kuşatır; bağımsız statüleri milletlerarası alanda tanınmayan Transkei, Bophuthatsvana, Venda ve Ciskei cumhuriyetleri hariç tutulduğunda yüzölçümü 1.123.226 km², nüfusu 1990 sayımına göre 30.797.000 (dört cumhuriyetle birlikte yüzölçümü 1.221.037 km², nüfusu 33.071.000 [1993 tah.]) ve para birimi randdır (= 100 sent). Kaaprovinsie (Cape of Good Hope), Natal, Transvaal ve Orange adlarında dört büyük eyalette ayrılan ülkenin yasama başşehri Cape Town (1.491.000), yürütme başşehri

GÜNEY AFRİKA CUMHURİYETİ

Güney Afrika Cumhuriyeti

Pretoria (739.000), diğer önemli şehirleri de Johannesburg (1.726.000), Durban (961.000) ve Port Elizabeth'tir (585.000).

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

1. **Yüzey Şekilleri.** Büyük kısmı geniş bir plato olan Güney Afrika Cumhuriyeti toprakları yüzey şekilleri bakımından üç bölgeye ayrılır: 1. 1200-1800 m. yüksekliğinde ve yer yer "highveldt" denilen daha yüksek otlaklarla kaplı üçgen şeklindeki geniş plato; 2. Bu platonun çevresini saran yarım ay biçimindeki dağlık bölge; 3. Denize bakan büyük yamaçlar ve dar kıyılar. Kuzeybatıda Kalahari çölünde yükseklik 900 metreye, doğuda Lesotho sınırındaki Mont aux Sources dağında 3299 metreye ulaşır. Yamaçlar, kuzeydoğuda ortalama 2100 m. yüksekliğindeki Transvaal Draken dağlarıyla başlar ve güneye doğru devam eder. Başlıca akarsu sistemleri, kolları Vaal ve Caledoon ile büyük bir alanı sulayarak Atlas Okyanusu'na dökülen Orange ve ülke topraklarını daha çok kolları Olifants, Marico ve Sand ırmaklarıyla suladıktan sonra Mozambik'te Hint Okyanusu'na dökülen Limpopo'dur.

2. **İklim ve Bitki Örtüsü.** Ülkede yağış yoğunluğuna bağlı olarak birbirinden farklılıklar gösteren dört ana iklim hüküm sürer: Geniş bir kesimi etkileyen astropikal iklim, büyük yamaçların güneyinde yarı kurak iklim, yüksek plato ile büyük yamaçlar arasında sıcak Mozambik akıntısının yol açtığı nemli tropikal iklim, Cape bölgesinde kışları yağışlı olan ılıman iklim. İç kesimdeki yüksek plato bölgesi savana tipi bitki örtüsüyle, daha yüksek olan "highveldt" kesimleri ise çayırarla örtülüdür. Batıya doğru gidildikçe önce çalılıklar, daha son-